

על סיפורים וספרים ב"הכנסת כלה" מאת יפה זיוראב

מבוא: "הכנסת כלה" בעיני הבקורת

ה"כנסת כלה" היא אבן יסוד חשובה להבנת יצירתו של עגנון.² גלגוליה של הבקורת על יצירת עגנון בכללה משתקף בחלקם הגדול, בפירושים שניתנו למשמעות של אפוס זה, יש הרואים שראו ב"הכנסת כלה" ביטוי אפי-אגדי של שלימות חיי אדם, ולא דמותה היראית-ההומוגנית.³ ד. סדן,⁴ לעומת זאת, לימדנו הלכה זו היא מתבוכה כאן, תמימות של אמנות, אך לא תמימות של אמונה. כהן, ראה טוכנר החזיר שוב את הגלגל לאחור. וניסה להוכיח, כשהוא בדיו של בני ייד בחידושי בקורת עגנון וגילוייה, כי בראשית היה המאמץ; ורוח גמל, חבר הציג כאן, לדעתו,⁵ בין ע"י גיבורו בין ע"י התערבותו, יא, תרגם יל הסמויה, מציאות חיים שמלפני משבר הדורות ביהדות.

לא רק המשמעות, אלא גם המבנה של "הכנסת כלה", היווה בחוכו סמל לגבי הבקורת. הרי לפניך יצירה, שעברה שלושה שלבי ריש רש"י: חור, יצירה הבנויה מסיפור מסגרת, שממנו מסתעפים ויוצאים קמא, מו, עפורים רבים ושונים. השאלה היתה אם המבנה מוצק הוא, והי של נפח, ויובת של המבקרים נעו בין פסקנות שלילית,⁶ הערכה חיובית, קיני, ושווא כי הססנית,⁷ וקביעה ברורה שסיפור המסגרת מקושר לסיפורי ש השני היה ש יבנה בגלוי ובסמוי ע"י שרשרות מוטיבים, אנאלוגיה, אסוציאציה ד עיניו של יבנה בלחמית ודיאציה.⁸

ל ברור קורס בעיית המבנה נדונה לעצמה,¹¹ אך גם נקשרה לעניין המש' ותל-אביב, ה זהותם ועמדתם של המספר¹² וגיבורו, ר' יודיל חסיד, זה, עמ' 315 שבו מקור לפיענוח דרכו האסתטית והאידיאולוגית של עגנון הב את הלבן צירה זו. השאלה היא אם המחבר הביוגרפי, עגנון, אשר שייד יר נבון ומחפש דרכו בקשריו עם מסורת העבר, אם מחבר זה ה. מפורסת. יגל להעלות עולם ודמות שונים ממנו עצמו. הארת עניינם המפור של השימוש ת של ספרים וסיפורים ב"הכנסת כלה" עשויה לענות על שאלת — מה איכס שטעות. נקודת המוצא לגבי המבנה לעצמו מתבססת כאן על שלא נכנסו שטעות. נקודת המוצא לגבי המבנה לעצמו מתבססת כאן על הוא לצורך שכבר הוכח ע"י ורסס וטוכנר, דהיינו: המערכת המליאה של מן המישמשפרי "הכנסת כלה", לרבות סיפור המסגרת, מאחדת את כל באנו לארץ יפורים לתבנית שלימה ומוצקה.

עניינם של סיפורים ב"הכנסת כלה"

גם המבנה של "הכנסת כלה" גם המספר הראשי, המזכיר שירצה לעמ מדי פעם, מדגישים את הסיטואציה היסודית של כל סיפור של עגנון, אשר הוא: מישו מספר וקהל מאזין. אחד האפקטים של טכניקה ים שבוכותם הוא שחיא מטעימה את עובדת היות הסיפורים מוסבים על זמן מות יצחק. ר" אפקט נוסף: — הבלטת הפיקציה. בדרך זו מטעים המחבר ידיו פיקציה ספרותית ולא אמת מציאותית.

המאחר, תל על אף ההדגשה של הפעילות הסיפורית, ניכר ב"הכנסת עם עובד, תל יסס אמביואלנטי לסיפורים, מצד אחד הסיפורים זוכים להע' ה רבה בשל האפקט המעשי-תועלתני: "כיון ששמע נרוצה ראה: J. Nostalgia: a ay and Los A גאיינו, 1967 (עמ' ס"ב).¹⁵ מאידך, הלכת המוסרי-תועלתני (של מעשה אית, מאידך, עשוי להיות לקוי: אמר רבי יודיל, ראויים הדברים שיהיו

נחקקים על הלב מפני שיוצא מהם מוסר ותועלת. אמר נטע, מה מוסר ומה תועלת אפשר להוציא מהם אם בעל הדברים עצמו לא למד מהם כלום" (עמ' כ"ד). מכאן — כולם אנשי שיחה לתיאבון, ולעומת זאת אין חסביה הלמדנית רואה בעין יפה את הליכותיו החופשיות של ר' יודיל, שנתחבר לאומנים ובעלי-מלאכה, וסיפר עימם בחופשיות: "מעתה שראית מקצת דרכיו של רבי יודיל עם בעלי אומניות אל תתמה שהיו בתי מדרשות תמיחים ואומרים היאך תלמיד חכם מבטל זמנו עם עמי הארץ" (עמ' רפ"ה). לעומת נטע, שמעריך סיפורים אותנטיים ופיקטיביים מן הצד המעשי שלהם, מובא ר' זכריה מבראד, שהוא מעיין נובע של סיפורים, והוא מכונה בפי חמיו "ספר מוסר" (עמ' רצ"ה). כבר העיר ש. ורסס¹⁶ על זה, שמצד המאזינים יש יחס של עדיפות ושל הזדהות. כמו ר' יודיל, אף הם מגלים את המציאות מתוך סיפורים. אף-על-פי שהעדיפות לגבי המסופר מעידה לחובתם ולא לזכותם של המאזינים, אף-על-פי שיש הזדהות מוחלטת עם החיים שבסיפורים (בגוון היתולי וגם ללא חייך היתולי או דידאקטי), בכ"ז אין המציאות של יום-יום עולה בקנה אחד עם הממשות הנכספת המתגלמת בסיפורים.

לא רק המאזינים לסיפורים, אלא אף המספר עצמו ניכרת בו, לכאורה, אותה כפילות הערכה באשר לסיפורים. מצד אחד הוא מופיע כמספר לתיאבון, הזקוק לקשר עם מאזיני-קוראיו ומשתף אותם בטכניקה של מבנה היצירה כולה.¹⁷ הוא אינו מסתפק רק בסיפור המסגרת של ר' יודיל חסיד. הוא המוסר לקהלו גם סיפורים נוספים, מהם בולטים ביותר, כמו: "מסובין" (עמ' ק"צ-קצ"ו), "תורה וגדולה" (עמ' ע"ה-פ"א), מעשה בצדיק מסאטוב (עמ' נ"ח-נ"ט). הוא גם המספר של סיפורים בולטים פחות, כגון: "מעשה השוחט והחולב" (עמ' מ"מ-א), מעשה ברב מאפסא (עמ' ל"ב-ל"ג). הוא גם מברך במפורש את היכולת לספר, עומד על התועלת שב סיפורים ומודיע שמתעתד הוא להמשיך במלאכתו זו: "וחיו מספרים כל הלילה סיפורים נוראים ונפלאים מענייני לידת צדיקים שתועלתם של אותם הסיפורים מרובה והשפעתם על הילד הנולד גדולה. אשרי מי שיודע לספרם. אם יתן לי השם כת אספרם בספר גדול לילי שמורים, למען ידעו בנינו הבאים אחרינו היאך היו ישראל מחבבים את מעשי השם ונפלאותיו עם יראיו. והיאך היה הוא יתברך משפיע טובות וברכות ישועות ונחמות כמש על כל פסיעה ופסיעה לעושי רצונו מאהבה" (עמ' תס"ט; ההדגשה — שלי — י.ז.). בצד מספרים מובהקים כמו ר' זכריה מבראד ור' ניסן בר' ניסן יאולוביץ, אף המספר הראשי מופיע, איפוא, כמי שמחבב סיפורים לשמם ואוהב לספרם. לכן, הוא אף נוקט בטכניקה של "אשל ל" (עמ' ק, עמ' ר"א, עמ' רכ"ד, עמ' של"ה), או — "כמעשה" (עמ' רכ"ז). ע"י זה שהוא משתף גם בסיפורים שמחוץ לסיפור המסגרת, נוצר קשר נוסף בינו ובין המספרים האחרים, קשר נוסף בין הסיפורים הנפרדים לסיפור המסגרת.

אולם, ניכרת במספר גם הסתייגות ממלאכת הסיפור: "וכי מאחר שכל נסיעתו של רבי יודיל לשם הכנסת כלה היתה מה ראינו להאריך בברואן? והלוא לא עשה כאן באותה מצוה כלום. וכי סיפורי מעשיות אנו מספרים? הרי כמה בני אדם נטפלו לו לרבי יודיל בדרך, כמה מהם הושיב נטע עמו בעגלה,

וכי הזכרונם אפילו ברמיזה? אלא שעתיד רבי יודיל להשיא את בתו וכשיעמוד ההתן תחת החופה יהא נזכר שלא הכין טבעת קידושין ויתן לו רבי משה צורף אחד. ומאחר שסיפרנו כל הדבר כאן לא נחזור לספר אותו במקומו. שלא להכפיל דברים במקומות שונים" (עמ' ר"ח; ההדגשות שלי — י.נ.). ניכר, איפוא, שהמספר מתנגד לסיפור שבא לצורך בידור. הוא רואה במלאכת הסופר מלאכת קודש, ומעיד במפורש שאין חזרות מיותרות בדבריו. אבל כאן יש התעלמות מכוונת מן העובדה, שבמסגרת, "הכנסת כלה" יש חזרות על אותם סיפורים. הודאה זו שלו על חתימה אל הגרעין, אל העיקר, אומרת שבעצם אין בכוונתו לנסות להעתיק את המציאות כמות שהיא, אלא שרצונו המפונן הוא לתת חיים אינטנסיביים, אינטנסיביים יותר מאלה המציאותיים. נטייה מודעת זו, שבחלק מהסיפורים אף מבוצעת למעשה, היא אמצעי אחד לשבירת החוקיות הרגילה של הזמן. זוהי, כנראה, אף הסיבה שהמספר התעלם כאן מן החזרות במהלך "הכנסת כלה" על סיפורים, מאורעות וכיו"ב. חזרות מעצם טבען מגלגלות הן במחזור הזמן, שסובב הולך וחוזר על עצמו ללא הרף. כשהמספר מבקש כמוצא לתפוש רק את השאור שבעיסה, הוא מבטל עי"כ מחזוריות זו.

המחבר משתמש בחזרות אלו עצמן כדי לבטל את החוקיות המחזורית של הזמן. באמצעותן חודר העבר להווה. הן סוגרות את הזמן ותוחמות לו תחום במעגל סגור. כל מסכת גידולו של ר' יודיל בעגלה וברגל, חלקים ממנה, סיפורים ששמע — כל אלה עולים, בחלקם או בשלימותם, וחוזרים. כדרך מחזור המוטיבים ביצירה זו,²⁵ אף ההיזכרות בנדודים ובכל מה שקשור בהם צריכה להגיע לכלל ריקנות סרקטית של התבנית השלימה. זה נעשה כשהזר ר' יודיל לבראד, לביתו, או משחזר ר' יודיל בהרהוריו את המ"אורעות שעברו עליו מצאתו מבראד ועד ששידך את פסילי ברוהטין (עמ' ש"מ-ש"ב). ר' יודיל אשר חזר לבראד מכתוש במציאות הצרות, הוא כבר מעל לפגעי הזמן. מתוך פרספקטיבה זו הוא הוגה במסעות שנסע: "פעמים הזכיר את המסעות כסידרה, ופעמים סירוגין סירוגין. פעמים עיקר תמציתם, היינו המידות שהוציא מהם שהיו עקבותיו של רבי יודיל מלמדות אותו בינה. אין לך חביב על רבי יודיל כשהיה הוגה במסעותיו כסדר השתלשלותם, שמתוך השתלשלות הדברים הכיר שהכל מכוון ואין שום דבר בא לבטלה" (עמ' ש"מ). לאחר הקדמה זו בא סדר המאורעות כהשרתלשלותם (עד רוהטין ועד בכלל). במעגל מחזורי זה באה האיגרתפרטציה המאוחרת הזאת להעיד על המוקדם.²⁶ מכאן משתמע: כל מסכת נדודיו של ר' יודיל סופרה כסידרה, כדי להעמידנו על כך שאין בה יד למקרה העיור המסתולל באדם הולך לתומו. זוהי המצאה מחוכמת ביותר של המחבר לשעבד את גורם הזמן, שאין לאדם שליטה עליו, ולהפוך את הזמן לבר-משמעות. זוהי תפישתו של היהודי המאמין, שלגביו אין מקרה ואין זמן כגורם השולט באדם.

מבחינה זו הצדק עם טוכנר,²⁷ שגרס את אחדות הזמן וחוסר תנועתו ביצירה זו, בעיקר בתהליך המחזורי. ניסיתי להראות, שקר פאון זה של הזמן נדון אין פירושו שהמשמעות האידאית אינה תלויה בזמן. נהפוך הוא: אחד האמצעים שמבטא את הווית הקראים הוא זמן קפוא זה, שאיננו, לדעתו, נייטראלי (כדעת טוכנר). המחבר

זהו, איפוא, עם המספר ביהסו לסיפורים. גם לגביו הם אינם חשוב לחנך את המאזינים-קוראים לערכי המסורת של העם. אף הסיבה שהמספר הוא גם מאזין טוב, אף-על-פי שהוא כאן כמרוחק מרחק של חמישה דורות מר' יודיל.²⁸ הרי נוסח לנו רבי יודיל" (עמ' ע"ד, עמ' קע"א ועוד) מגלה שהוא גם ברומני גם ברומנו של ר' יודיל. עי"כ ביקש המספר להטות את המשותף לשלשלת הדורות, את זיקתו-שלו לאותם דורות ולהייהם.²⁹

גישתו המורכבת של המחבר-המספר לעניין מלאכת הספר, "הכנסת כלה", היא חלק מדרכו הכללית של עגנון. כבר עמד שקד³⁰ על מספר גילויים של קשר בין המחבר הביוגרפי, המספר כסופר ביצירת עגנון. לדעת ג. קרויאנקר³¹ הבעיה הזו כזו ביצירת עגנון היא הבעיה האישית של האמן. הסביבה, שהיא (תמדת-עגנון ב"גבעת החול") לועג עליהם תמיד, נשא בשבילו, לדעת קרויאנקר, בבחינת בעיה. מסכת זו של בעיות טפלות ביעוד ובחיים נמצאת גם ביצירות מאוחרות יותר של עגנון. שקד³² סבור, שטכניקת העדות של המספר כסופר היא בלנושא המרכזי שלו: הערך המוסרי של העמדה האסתטית.

יחס רציני זה של עגנון אל הערך הדידאקטי (בהמשך חברתית-לאומית ואף אנטי-כללית) של אמנותו, המוצא לו במרחבי יצירתו כולה, מגיע גם עד לכלל קיצוניות: אף כי עגנון במיכלול יצירתו את כוליות חיי העם,³³ אף כי יצירתו רבות הפנים ביטאו גם את השירה גם את מעשי ידיו של הקטן הטובעים בים, בכ"ז מתקיים בו החשש של: "מעשי ידי טובים בים — ואתם אומרים שירה?"

לדעת ג. קורצווייל,³⁴ מעידה דרכו של עגנון על אמן מסמקים חומות מגן נגד עצמו, ייתכן מפני שלדעתו אפשר לה לשלימות אך ורק עי" ספרות סקראלית. קורצווייל רואה בכך ווית קרבן, התכחשות עצמית של עגנון, אלא שהוויתור הזה הוא הוכחה לעצמת הרצון של האמן להתבצר בתוך המימד של האמנות הסקראלית, כדי לזכות בשלימות וכדי לזכות את עמו באהה שאבדה. אפשר, סבור קורצווייל, שבמחיר הקרבן הזה מקווה שהחול ייהפך שוב לקודש.

התלבטותו של המחבר בקשר לסיפורים, נסיונו להפריד בין האספקט הבידורי והאספקט הדידאקטי, כל זה ניכר גם בהדפסו בפני שעיצב, ר' יודיל חסיד. מצד אחד יודיל שנמצא בדרך, מחוץ לביתו, הוא מעורב עם הבריות, מאזין ברצון לשיתות ולסיפורים, בין כי יודיל הללו מוצגים כבידוניים בין אם כאנתוניים.³⁵ הוא אינו מסתיר את בהאזנה, אלא מגלה גם פעילות סיפורית אקטיבית. חמישה סיפורים מובאים בפירוט,³⁶ והמספר נותן מקום לשער שסיפור בעולם תאג יותר, לעומת זאת רואה ר' יודיל כחטא את בידוד הדעת בסימולאקרה מעשיות. בעניין זה גישתו אף קיצונית מזו של המספר. נטע הע

שואל את ר' יודיל: "...או שמא מעשה הדרשן בעל עין שסיפרת לאותו אדם בדרך כלום אף זה בכלל תורה? אמר רבי יודיל, על אותו דבר נענשתי, אמר הקדוש ברוך הוא יתברך אתה מבדח את דעתך במעשה בעל עין אחת חייך הריני מזמין בעל עין אחת" (עמ' נ"ד).

מצוין גם שר' יודיל הגיע לחולשת הדעת בשל הסיפור ר' יודיל המגוחך, שנתיירא מן החיות הרעות שבמשנה בבא

וכבא בצי
אוחז פחד
בטעשה ב
יודיל שבז
את נפשו
שבת משב
באותו המ
מעשיות
מישראל?
חיה עוד כ
נצרך להיו
צריך לתק
משיח צדק
עידתו או
מתיירא אב
ההדגשות
קטע
חילוף הזה
מחוכמת ל
עצמותיו
בית חילוף
ש
בצטו חפן
בצטו חפן
בילא חפן
ומשפחתו).
הדבור
ולמטיב ה
אבסורדית
הוא הביא
מחורש לו
הסיפור, או
איה של פ
הוא אבי ה
כא לאחר
לר' יודיל
בדידאקטי
לביטול
בין סיני
מספרות
בג
עניינם
בכל
הכנסת כ
זכר זה כל
לר
הוא בין הא
משפ

שנה בבה של ר' יודיל מנחם בשנת התיצור בין קדוש לחול. 34

שאף הוא מבקש לישב וללמוד ואין הסרסורים מניחים לו (עמ' רכ"ד-רכ"ה).

גם כשהור' ר' יודיל לביתו, לבראד, נתגלה כעבור זמן-מה כגם בקשר שבניו לבין הספרים. הכול בקשו לשמוע מסיפורי מס' עותיו ויודיל הגיע ע"כ לכלל ביטול תורה. "הגיע הדבר לידי כך שאפילו דף גמרא שנוהג היה ללמוד בכל יום לא הספיק ללמוד, ואין צריך לומר שאר דברים שנפשו של אדם מתאוה ללמוד. אמר לנו רבי יודיל, אל תאמרו שמצות הכנסת כלה גרמה לכך, אלא כשהייתי חולך באותה מצוה פעמים שנמשכתי אחר דברים בטלים והוא שגרם שאפילו בזמן שישבתי בבית-המדרש ומעיין בספר היו מבטלין אותי מתלמוד תורה" (עמ' שמ"ד-שמ"ה; ההדגשה של — י.ו.). ע"ס האנאלוגיה נראה ש"דברים בטלים" כאן פירושו שם — שיחות וסיפורים, שמבטלים הם את האדם מתלמודו.³⁷ המספר מזדהה כאן עם ר' יודיל. לא זו בלבד שהוא, כביכול, בן זמנו של יודיל,³⁸ אלא שהוא סיגל לעצמו גם את השקפתו של ר' יודיל על מה שנפשו של אדם מתאוה ללמוד.

בסיפור "מחמת המציק" (עמ' קכ"רקג"א) יושב הבחור בבית-המדרש מוקף ספרים, אולם כל זה הוא אחיזת עינים, רמאות. הדבר בא על תיקונו לאחר מכן, כשאיתו בחור לומד תורה ועיונו בספרים אינו בא רק לשם ראות, אלא שבינתיים ראינו שהלימוד הוא מעין סהורה עוברת לסוחר, ואינו רק אידיאל לשמן. אפילו ר' יודיל עצמו מתיירא היה שלא יעשה תורתו קרדום לתפור בה (עמ' ת'). בא הנס ויטלם לו עבור תורתו.

אפילו בסידור של ר' יודיל יש פגם, שכן החליפו ר' יודיל בסידור אחר והשש שמא יקפידו עליו (עמ' כ"ג). קורצווייל מטעים³⁹ שהשיבה-השובה של ר' יודיל ניכרת גם בקריאתו של ר' יודיל בסידור השל"ה הקדוש, אולם לא הזהיר קורצווייל שסידור זה עצמו יש בו פגם מסוים, בשל החלפתו בסידור ר' קאפיל. מוטיב חילוף הזהויות חל, איפוא, גם על ספרים. קלמן החייט ורייצי אשתו, מארחיו של ר' יודיל, התפעלו ממידותיו ומשקלו של סידור השל"ה הקדוש, בביתם חלם ר' יודיל חלום על מניין אנשים דומים. כאחים, המתפללים כולם בסידורו של ר' קאפיל. על-אף גודלו של הסידור הוא נשחל כחוט בקופה של מחט. מסבירים ליודיל בחלום שנתקצרה הדעת ונסתמו הלבבות, לכן נפתח לו פתח קטן כחורה של מחט — וזהו התרגול שמעוררו בחצות. מכאן ואילך מעביר החלום את ר' יודיל לפרומיט אשתו ולטענותיה. היא מצווה עליו לחזור מיד לביתו (עמ' רט"ג-רט"ד). באותו יום קיבל עליו ר' יודיל בלא נדר לפדות את סידורו של ר' קאפיל ולחזור במהרה לביתו (עמ' רס"ה). הפגם שבהחלפת הספר-הסידור קשור, איפוא, בפגם שבעובדת האשה ובהחלפת הבית בבתי אחרים. הפגם שבספרים ניכר גם במתנה ששלח ר' יודיל נתן זון העשיר מבראד לשפטיל שור, החתן. ספרים שלח לו, ומקור מתנה זו ברמאות. אף כי מילא יודיל נתן זון עד הנה תפקיד המחזות באמונה, באה פרשת הדורות והזכירה לו את צערו, שחשון בנים הוא. אף דבר זה בא על תיקונו החלקי: יודיל נתן זון, המחזות המדומה, לא זכה בבנים לעת זיקנתו, לעומת זאת תיקנה החתונה של פסילי מה שנפגם קודם לכן, שכן שימש שושבין בחופה ובביתו הושיבו את החתן לפלפל עם בחורי בראד.⁴⁰ דוגמה מאלפת לעניינם של ספרים ב"הכנסת כלה" נמצאת

בתיאור ביקורו של ר' יודיל בביתו של נחמיה החולב, מקום נתחלפו לו, ליודיל, גבינות בספרים.ומין תיבה היתה עומ' מלאה גבינות מרובעות זו על גבי זו, כספרים שמונחים בא-סבור היה רבי יודיל שהם ספרים ממש. אמר אל לבו, לא ישראל ואין התורה אלמנה" (עמ' ל"ו). טעות זו שטעה ר' יודיל אופיינית לו, לבטלן.⁴¹ כשרואה ר' יודיל את שלושת בניו החולב, שהתנפלו על האוכל, אכלו בגסות, לא הניחו אפילו פרו לעני, לא נטלו ידיהם ולא בירכו על המזון, מיד מתגלגלים רגליהם, לא בא עליהם בטרוניות, אלא את עצמו הוכיח, על אוכל ושותה ונהנה ואינו מלמד פרושה בתורה (עמ' ל"ז). כמ מתברר כבר מהו קשר הטעות שבין גבינות לספרים, שבין א ללימוד תורה. חלומו של יודיל באותו לילה עומד אף הוא בן של ספרים: בתוך בית מלא ספרים נמצא ספר אחד מבהיק ביק כשביקש לראות את הספר המבהיק ירדה כמין יד, חטפה את הספר ונעלמה עמו דרך החלון. "הודיעו לו בחלום שכל אותם הספרים שראה כאן פירושים הם על אותו ספר" (עמ' ל"ח). מה שר לאחר החלום מתאים באורח אירוני לגרסה בחלום (כנראה שיה רק נתנמנם וכל מה שראה לא היה אלא חתול גונב גבינה או אולם הריב בין נחמיה החולב ואשתו הוא מעין משל על הכיתות ביהדות. כבר עמד ד. סדן⁴² על כך, שעגנון מתחמק ב"נסת כלה" במכוון מסכסוכי חוץ גלויים, מהעמדת עולם כעולם. מה שלא נעשה כאן בגלוי חדר לרובד האליגורי; וכך ברמזים על כך: "נינער רבי יודיל ושמע בעל הבית ואשתו דיינים זה עם זה. הוא צועק אי לך שהנחת את הדלת פתוחה ו החתול ואכל כל הגבינה והיא צועקת לא כי אלא אתה הנחת הדלת פתוחה ובה חתול ואכל כל הגבינה ועכשיו ירימו שונד ראש ויקחו מקומנו אצל הנגידים ואנחנו מחזורים על הפתח עמד נחמיה והדליק נר. הכירו שלא חטף החתול אלא גבינה וישאר כל הגבינות עדיין במקומן מונחות. פסקה סימא מלצעות הגבינה והתחילה מייללת מחמת בושה, שהיתה פרועה וערומה (עמ' ל"ח). האירוניה כפולה היא: מצד אחד ר' יודיל-הסיד, שר במעשה הגבינה והחתול עניין ספרים, ובחתול — יד מסתור (כדוגמת זו שבס' דניאל). מאידך -- החולב ואשתו, שמאשר וא"ו, כביכול איש מהם אינו אשם. אין מי שמוכן לקבל על אשמת הדלת הפתוחה. האשה העירומה מוסיפה קו נוסף למסכת רוג'ית המוסיוית, שכן זהו מה שקורצווייל⁴³ מכנה (לגבי ספר אחרים של עגנון) — "דור ללא מלבושים וללא ספרים".

אם נניח לרגע שהפירוש האליגורי שהובא לעיל אינו מדרש ופלפול, עדיין נשאר החלום לעצמו, והוא אומר בפני שרק ספר אחד הוא בריחשיות, וכל יתר הספרים אינם צלליות, פירושים לאותו ספר. — אבל הבית נשאר ללא העיקרי, דווקא, נותרו בבית רק הפירושים. — אם כן, זהו שיש לו ספרים, אלא שאין חשיבות לכל אותם ספרים ללא ללא העיקר. — למה הכוונה כאן? — שוב חוזרים אנו לעניין תות שפילגו את העם באותה תקופה.⁴⁴ זהו המימד האליגורי המימד הסימלי מעלה את הפלגנות בכל אתר ואתר. אם תא למשכילים נתכוון כאן המספר — הרי שכתבו ספרים הרבה, או המקור שכחו. ואם תאמר: לאורחודוכסים"מתנגדים" נתכוון הסיפור — הרי הם שכחו את ספר-הספרים ועסקו רק בפירו

לאומיים: לשבתו, לארצו, לאלוהיו ולעמו. "שירת האותיות" היא איפוא, חזון אוטופי לגבי משוררה, החכם הירושלמי, ולגבי המאזינים לו — כל הנוכחים בחגיגת נישואיה של פסילי, בכורתו של ר' יודיל. ע"ס השוואת מהדורת תרצ"ד ומהדורת תשי"ג של "הכנסת כלה", הוכיח טוכנר,⁴⁷ שבאמצעות הדמות המורחבת של החכם הירושלמי הביע עגנון את דעתו על המציאות — אם הספרותית ואם הלאומית, שנשתנתה בשנים תרצ"ד-תשי"ג. מהדורת תשי"ג פורסמה לאחר שכבר הופיעו המהדורות האחרונות של "אורת נטה ללון" (תש"י) ו"תמול שלשום" (תשי"ב). בינתיים קמה מדינת ישראל. מכאן שבשנים אלה הוארה בעית א"י באור חדש במציאות וביצירה. לדעת טוכנר, מצוי המפתח לחידת החכם הירושלמי בזיקת לבטיו של עגנון לבעיית א"י, כפי שזיקה זו מתגלה ביצירתו. בדרך זו הודיע עגנון, לדעת טוכנר, כי לא חל כל שינוי במשמעות האותיות של "הכנסת כלה". היהדות האידיאלית שלו היא זו של ר' יודיל, וא"י, שהוא דורש אותה, היא זו המצויה ב"שירת האותיות".

פירושו השנון של טוכנר לסיבת ההבדלים בין שתי המהדורות אינו רק מבריק, אלא אף נכון.⁴⁸ אבל מכאן ועד למסקנתו הסופית של טוכנר בעניין זה מרחק רב. גם אם מתקבל על הדעת שכאן הובעה חגובתו המודעת והמכוונת של עגנון על מבקרי יצירתו ועל פרשנותו של הוויית-היראים, הרי נובע מכאן רק מה שעגנון הסופר רצה לאמר ביצירתו, כיצד הוא מבין את משמעות יצירתו. אלא שבין רצון למעשה עדיין רחוקה הדרך, לעיתים. בעניין זה אין תוקף לעדותו של הנחתום על עיסתו.

טוכנר הצליח להצביע על קו נוסף במסכת המאמצים העצומים שהשקיע המחבר ביצירתו זו, כדי להעלות בה רושם של שלימות בהווי העדה ההומוגנית-אורגאנית. בניגוד למסקנתו של טוכנר נראה כי מאמצים אלה לעצמם כבר מוכיחים כי לא הכל שפיר, אלא שהמחבר משטש זאת במכוון. הסברו של טוכנר הפך את "שירת האותיות" מתחזן אוטופי לימים יבוא, לחלק ממציאות הווה, המציאות של מדינת ישראל. "שירת האותיות" עומדת, איפוא, לא רק כאידיאל לעתיד לגבי דורו של ר' יודיל, אלא כתיאור (אידיאליסטי או ריאליסטי?) של המציאות העכשווית. מכאן משתמע: בזמן של ר' יודיל חסיד דור הבנים (בניו של נחמיה החולב, אפרים וזנון, בת המוכס שברחה עם מאהבה הגוי) מתרחק מן המסורת מן הספרים, ואפילו להורים עצמם יש קשיים, כאמור, לקיים קשר תקין בינם ובין הספרים. במציאות המאוחרת זה מתוקן. בניגוד ל"תמול שלשום" יש כאן, כמסתבר, תיאור אידיאליסטי, תיאור החזון ולא התבצעתו בפועל, שתמיד רחוקה היא מן השלימות.

אין זה מקרה שהחזון הוצג בשירה. התפקיד העיקרי של הקטעים השיריים (וקטעי הפרוזה המהורות) בתוך "הכנסת כלה" הוא ריכוך חומרתן של בעיות, ע"י הצגתן בצידן הקומי, העממי.⁴⁹ כל פרשתו של ר' יודיל הופכת לזמר-עם בפי הבראדי-ר זנגייר (עמ' ש"ב-שע"ה) ועוקציה נטילים הימנה בומר זה. בדומה לזאת אף "שירת האותיות" בפשטותה הכמורה-ממית מביאה הארה של מציאות נטולת בעיות.

חתונתה של פסילי, לרבות "שירת האותיות", תיקנה פגמים הרבה אך לא הכל. לא בכל הביאו סיפורי "הכנסת כלה" את תורת הגמול של שכר ועונש לביצועה המושלם. לא כל החוטאים (עפ"י מושגי העדה היראית) נענשו. לא כל הזכאים זכו. יש חוטאים שזכו

לב, מקום. היתה ע"י תאמר: לחסידים נתכוון כאן הנמשל — הרי מה לספריהם ול- ונחים באי סיפוריהם ולספר העיקרי? — כל אלה יחד נכללים, איפוא, בנמשל. בו, לא אחר שכל זה הוצג בתמונה קונקרטית של גבר ואשה, חתול וגביר, זעה ר' יודיל. בטלן וחלומותיו — העלה כאן הקונקרטי בתוך הקשרו לא שת בניו רק את עצמו. בלבד, אלא גם את האליגורי (פלגנות בעם) ואת אפילו פה המלי (השתחררות מאשם).

לגלים ר' אף אם לא יתקבל הפירוש שעל דרך המשל, נשאר הרקע ית, על יחולום — שלושת בניו של נחמיה החולב, שמייצגים דור חדש (ל"ו). מתנהגים חרשים, דור שגדל ללא תורה וללא מצוות. אין פלא, שבינן איפוא שאף אם יהיה ביתם של אלה מלא ספרים הרבה, עדיין יהיה יך הוא בחדר עם הספר העיקרי. לכן אפשר שאין זה מקרה שיודיל מלמד מבהיק ב"בניו אלה פרשת השבוע, שיושב הוא עמם על ספר-הספרים (עמ' זפה את ה"ט). "שירת האותיות", שמשורר החכם הירושלמי בחגיגת נישור אותם הספריה של פסילי, מתקנת גם את הפגם הזה שבספרים. הספרים שוב ימה שיש אינם רחוקים מן הבנים. הבנים (ולא רק יודיל, שדומה היה בהליר נראה שיש כמו ל-א) הם אותיות; לכל אחד ספר-רשלו מתוך ספר-הספרים. גבינה א"ס לומדים תורה, גמרא והשכלה כללית וקונים לעצמם מקצוע משל על יסודם בחיים. אין חציצה בין הדור החדש לבין הספרים. והבנים מתחמק ב"שחמשים בכל הספרים מכל הסוגים, מבלי שיבולע לא ליהדותם ו עולם בלא לאנושיותם. הרישות האורתודוקסים ודרישות המשכילים מת- ורי; וכך מלאות בהם. אין הספרים משמשים תחליף לחיים, אלא מקור להם. ו ואשתו, גם החיץ שהיה בין הורים לבנים נעלם ואיננו — שני הדורות ית פתוחה ואחוזים בספרים, שני הדורות עולים עם הספרים ובשלהם לא"י.

תה הנחת כשש ר' יודיל לבראד התתפלל תפילה, שאינה כתובה רימו ש"ב-שע"ה) (עמ' של"ה), אבל כשמגיעים הבנים לביתם האמיתי, לא"י, על הפתח הספרים באו. כל זה תיקנה, "שירת האותיות". בעוד שאצל א גבינה ויאלק מפרפרת הנשמה ומשוררת, "במעי אותיות מתות" (ואם א מלצעות יסאל המלאך), הרי "שירת האותיות" של החכם הירושלמי היא יועה ועד סיוון של אותיות היות ושל אנשים חיים.

חסיד, שו החכם הירושלמי פחד להשמיע שירתו ברבים, בין היתר משום יד מסת נפשו שלא יתנה אדם מדבריו, "שמתוך שהרגילו עצמם בחרוץ ו, שמאז הבחנים שוב אינם עשויים לטעום טעם במליצה פשוטה" (עמ' קבל על י"ד). מ. טוכנר⁵⁰ רואה בזאת בקורה על המבקרים ועל הלכי הרוח למסכת הקטובלים בדורנו, אך אפשר לראות בזאת גם בקורת עצמית של (לגבי ס הסתבר (בין במועד ובין לא). אין צד מוסווה וצד גלוי ים". ב"סירה זו ופשטותה היא גם גדולתה, שלא כמסכת סיפורי "הכנסת כלה", שיופיים מסתבר לך לא רק בצידם החיצוני-הגלוי, אלא גם עיל אינו (ואולי בעיקר) ביחס שבין השטח לבין העומק. יוצא מכאן, איפוא, זר בפני "שירת האותיות" אינה, כדעת טוכנר,⁵¹ "צירוף של מוטיב ולא מ' אינם גימיה משורש", היא שייכת באופן אורגאני למירקם הסיפורי של ר ללא "הכנסת כלה" לא רק מפני שמחברת, החכם הירושלמי, דומה פרשתו ו כן, זהו יצירה של ר' יודיל, אלא בעיקר מפני שכמו כל עניין החתונה של ל ללא פסילי, גם כאן באה חתונה זו לתקן מה שנשאר פגום וצריך תקון ו: לעניין עמי סיפורי "הכנסת כלה", היא מתקנת את דרך הסיפורים, היא האליגורי מתקנת את הצד המגוחך-אירוני שבר' יודיל חסיד (אוחו צד שבו י: אם תה שמקובל לבנימין השלישי, גיבורו של מנדלי), היא מתקנת את הרבה, א ה"חבור המעוות ומוגזם שבין האדם לספר, חיבור ההופך את האדם " נתכוון יצור שלא מן העולם הזה, היא מתקנת את הניתוק שחל בין האדם רק בפיר למה, ע"י שהיא חוזרת ומחברת את האדם לשרשיו התרבותיים-

- טוכנר, לעומתו, מסיק שפיר העתקה מרכז הכובד מן המאורע האמיתי, מהעלה הכונה הקיים למימד שולט ביצירה. (על, חק כללה, שם).
15. "הכנסת כללה" הוצ' שוקן, ירושלים ותל-אביב תש"ד. כל המונח להלן הן עפ"י מהדורה זו.
16. שם שם.
17. כגון: "עלה נניה את הסוסים ונהזור אצל רבי יודיל ואצל נט" או: "עלה נהזור לעצם הדבר, היינו לגוף הסיפור" (עמ' שמ"ו) ו"עשיו נסלק דעתנו מהשבוטיו של רבי יודיל ונראה היכן הוא" (עמ' רפ"ח).
18. מ. טוכנר, שם, עמ' 35, אומר שהתבנית כולה מעוצבת במהזור מוט"מ.
19. וכן, כשידיל שומע את עלילותיו מפי הבראדיר יונג'ר, מן המספר שעצם העניין באותה מסכת-עלילה שבזמר הוא: "הוט" מעשי ה' ונפלאותיו" (עמ' שע"ח).
20. שם, עמ' 44.
21. "ובראן רחוקה מבראד כשמונה שעות, והיא עיר ואם בישראל מן חכמים וגבירים, כגון [...] ורבי שמעון בנו של רבי אברהם ליב ע"ש, זה רבי שמעון אבא רבא של זקני רבי יהודה עליו השלום אביה של אמי מורתי מרת אסתר עליה השלום שזכו לשני שולחן ולמדו תורה מתוך עושר" (עמ' ר"ד).
22. כאן נקט המספר לשון רבים: "לנו". לעניין לשון רבים של חכם ב"אורה נטה ללון" מעיר ג. שקד (שם, עמ' 23), שהיא משתפת קהלי-הקוראים בלבטיו והחלטותיו של "המספר" והופכת אף את קהלי-הקוראים לשותפים אירוניים בהתבוננותם של הדמות בעצמה. ב"חקה" לעומת זאת, אין, לדעתי, לעניין זה אפקט אירוני. הוא מ"כאמור, כדי לעשות את המספר וגם את קהלי-הקוראים (כי "לנו" מ להיות לאו דווקא, "לשון רבים של כבוד" אלא גם קהלי-הקוראים) לזמניים. אפקט מקביל לזה, אף כי לא זהה לחלוטין, יש, לדעת ש" (שם, הערה 43), לסוגריים ב"אורה נטה ללון".
23. שם.
24. ג. קרויאנקר — שם.
25. שם, עמ' 22 (בקשר לרומן "אורה נטה ללון").
26. ד. סדן — "אכן ההכמים וגלילתה", בין דין להשבוט", הוצ' דבר-הל-אביב תשכ"ג, עמ' 213-221.
27. ב. קורצווייל — "בהיפוש אחרי האחדות האבודה", שם, עמ' 286.
28. לדוגמה דבריו של יודיל: "...הלא כל דיבור ודיבור שאדם מת מפיו אנו שומעים הימנו קילוסו של הקדוש ברוך הוא" (עמ' כ"ו).
29. (א) הצדיק והמרקחת (עמ' כ"ג-כ"ד); (ב) הצדיק בבית-האסורים (עמ' כ"ו); (ג) האיש והאתרוגים (עמ' ל"א-ל"ב); (ד) "אגרא דכלה" (עמ' מ"ב-מ"ו); (ה) "עבודה" (עמ' רפ"ג-רפ"ח).
30. ר' יודיל חסיד נתחלף בר' יודיל נתן זון העשיר (עמ' ק"ט; עמ' רכ"ב) ביודיל חסיד נתחלף רמא, שביקש לזכות במעוה של הכנסת (עמ' פ"ד-פ"ח), וכן נתחלף בו גם זמר במשחקי-פורים (עמ' שצ"ב) בסיפור "הנסתרות והגלות" (עמ' קנ"ד-קס"ט) מתחלף ר' אבלי צוה הגביר באבלי, בורסקא, גם במעגלו של נטע יש חילוף זה יעקב-שמעון, אהיו של נטע, נראה בעיני יודיל כנטע (עמ' רט"ב) פעם נוספת — כאשר נטע מקרקר כתרנגול וצועק ככלב. נטע מת בזהותם של שני אלה, ואף הכלב והתרנגול מתחלפים זה בזהותו זה (עמ' ל"ה).
31. נראה לי שקיים מוטיב כזה ב"הכנסת כללה" וכי הוא מתגלה בסי המסגרת וגם בסיפורי המשנה. שני צדדים למוטיב: דיבור מת אחד — ושתיקה מאידך, יחס הומוריסטי-עממי ויחס למדגיר-ייצוג בולט למוטיב בסיפורים: "מחמת המציק" (עמ' קכ"ד-קכ"ו), "הנסתרות והגלות" (עמ' קנ"ד-קס"ט): "מעשה בשני סוחרים ברה" (עמ' קי"ט-קכ"ג); "מסובין" (עמ' קצ"א-קצ"ו) ועוד.
32. הנס מסיים לא רק את סיפור ר' יודיל, אלא אף סיפורים נוספים: ש" נטע שזכה בבנים. האלמנה מקראת שזכה בנכסים, בשר נאה ועוד. כיתר המוטיבים ב"הכנסת כללה" אף מוטיב זה סימן לדעתו. מול כל סיפור של נס מופיע סיפור מקביל של אנטי-נס.

(אפרים חתוך בת המוכס), יש זכאים שנענשו (יעקב-שמעון שלמה-יעקב). הנס והשירה לא פתרו, איפוא, הכל. השם השני של "שירת האותיות", "זו תורה וזו שכתה", פירושו: דברי אגדה ודרש. משמעות זו מדגישה לא רק את ההקבלה המדויקת להתנהגות שבסיפור, "מחמת המציק", אלא גם את העובדה שאלה הם דברים נאים, אך בלתי-מציאותיים עדיין.

ב. קורצווייל יי ביקש להוכיח שמוטיב הספרים (שמקביל בתשתיתו לרעיון הכינוס אצל ביאליק) מקשר את סיפוריו השונים של עגנון, לדעת קורצווייל, מוטיב זה הוא בעל משמעות כפולה במידה שהוא מסיק שתי מציאויות שונות לחלוטין. בסיפורים שתחומם הוא ההווה קשה, לדעת קורצווייל, מוטיב זה במוטיב הבית. הדוגמות שהובאו לעיל מוכיחות, כי מוטיב הספרים מקבל משמעות כפולה גם מבלי שייכנס לתחום ההווה. כבר בעולמו של ר' יודיל חסיד, עולם שלם ובלתי-מערער בטופס הגלוי של הסיפור, מגלה טופסו הסמיו את הפנים האחרות של הספרים, ששוב אין להם סמכות מוחלטת ושלטת. מוחלטת על האדם, הארמוניה מליאה בין האדם והספר, בין החיים והספרים (קרי: המסורת המתגלמת בהם), עדיין בחזקת הנון לאחרית הימים היא.

ה ע ר ו ת

1. הסקירה כאן הלקויה. מאגר מקיף בעניין זה: מ. טוכנר — "על חקר יצירתו של ש"י עגנון", פסד עגנון, הוצ' אגודת הסופרים בישראל ליד "מסדה" תשכ"ה, עמ' 171-199. סקירה נוספת — שם, עמ' 206-210.
2. ראה לדוגמה דעתו של ש"י פנואלי: "...אין לדבר בשרר בשרר סיפוריו שלא נתרמו באותו ספריסוד שבו — יודיל בסלן מבראד". "יצירתו של ש"י עגנון", הוצ' "תרבות והינוך", תל-אביב 1960, עמ' 62.
3. י. פיכמן — "קטעים על עגנון", "מאזנים" ד' תרצ"ה, עמ' 625-631.
4. ג. קרויאנקר — "הבעיה המרכזית ביצירות עגנון", שם, עמ' 611-619.
4. ד. סדן — "עם ארבעת כרכיו הראשונים", "על ש"י עגנון", הוצ' הקיבוץ המאוחד, תשי"ט, עמ' 27-9.
5. מ. טוכנר — "על הכנסת כללה", שם, עמ' 27-49.
6. מ. טוכנר — "החכם הירושלמי", שם, עמ' 50-61.
7. גיבוש ראשון: הנובילה שנתפרסמה בעתון "מקלט", תר"פ, כרך ב', עמ' 75-85; 259-276; 401-416. מחוץ לגיבוש זה נתפרסמו בנפרד מספר סיפורים, שנקלטו מאוחר יותר בגיבוש השני, חלק מהסיפורים שפורסמו בנפרד: "מחמת המציק" (ברלין, תרפ"א), "מעשה בהוטב עצים" (ב"סוד ישרים", ברלין, תרפ"א), "הנסתרות והגלות" (התקופה, כרך י'), "תורה וגדולה", "מעוה של שלמה-יעקב", "מסובין" (על כפות המנעול, ברלין, תרפ"ג), גיבוש שני: "הכנסת כללה", ברלין, תרצ"א. גיבוש שלישי: "הכנסת כללה", ירושלים ותל-אביב, תשי"ג.
8. למשל: י. פיכמן — שם.
9. למשל: ב"צ בנשלום — "הכנסת כללה" (יצירתו החדשה של ש"י עגנון), "מאזנים" ד', תרצ"ג (גלינות כ"ג-כ"ה); על המבנה — בגליון כ"ג.
10. ש. ורסס — "למבנה של הכנסת כללה", בקובץ "לעגנון ש"י", ירושלים תשי"ט, עמ' 125-145. מ. טוכנר — "על הכנסת כללה", שם.
11. ש. ורסס — שם.
12. מ. טוכנר — שם.
13. המינוח שנינקט כאן מבדיל בין: (א) המספר, שהוא הסמכות המספרת. כלומר: הדמות שמנקודת תצפיתה מתגלה המספר. (ב) המחבר, המעצב הנסתר של הקומפוזיציה. (ג) הסופר, "הביוגראפי", שאינו זהה בכל עם המחבר. המינוח הוא עפ"י ג. שקד — "המספר כסופר" (לשאלת דמות המספר ב"אורה נטה ללון" מאת עגנון), "הספרות" א' 1/1, עמ' 17-35. (ביבליאוגרפיה לעניין זה ראה שם, עמ' 17). המונח "מספר" אצל שקד פירושו מספר אני, וכזה יהיה הפירוש גם להלן.
14. משרשרות הסיפורים מסיק י. רוזנצווייג, שזמנו של ר' יודיל עבר כבר בזמנו, "על בעית היסוד ביצירתו של ש"י עגנון", "אורלוגין" 1955, חוב' 11, עמ' 307-320; "אורלוגין" 1956, חוב' 12, עמ' 66-89. מ.

- ותמצא שדווקא מכאן אתה למד על המרחק הגדול שבין ר' יודיל לבין המספר.
42. "עם ארבעת כרכיו הראשונים", שם, עמ' 22-21.
43. המאמר של ב. קורצווייל, "דור ללא מלבושים וללא ספרים" (שם, עמ' 175-187), עינינו הסיפורים, "עם כניסת היום" ו"עד הנה".
44. לעניין הזמן המדויק, שבו מתרחשת פרשתו של ר' יודיל חסיד, יש לא רק עדויות בגוף הסיפור, אלא גם עדות הוויספרותית. במכתב של עגנון אל ש"ז שוקן, ירושלים, אסרו תג של שבועות תרפ"ז (7.6.27) נאמר: "...תוכן הסיפור סובב הולך בין שנת תק"פ ותקפ"א בעיר בראד וסביבותיה..."
45. "החכם הירושלמי", שם, עמ' 60.
46. שם, עמ' 52.
47. "החכם הירושלמי", שם.
48. ג. קצנלסון אינו מקבל את דעתו של טוכנר בעניין זה. עיין מאמרו "חוקרי עגנון עורכים עדלידע", "מאנים", תש"ד, עמ' 217.
49. לדוגמה: הסיפור, "מסתו של שלמה יעקב" (עמ' ס"ה-ע"ג). הסיפור כולו עצוב הוא וסיומו בכי ואכזבה. לעומת זאת בא סיום נוסף, מחורר, שיש בו הקלטה ראש בדמעה הרוחנית, בחייו העלובים של שלמה יעקב:
- "סוף מעשה שלמה יעקב
וכל מעשה תקפו וגבורתו
לא עליכם בחורי חמד
מטה כמטהו"
50. בסיפור "מהמת המציק" נאמר: "...ועוד פתח החתן בדברי אגדה ודרש, זו תורה וזו שכרה" (עמ' קמ"ו). מכאן ניתן להבין, שדברי אגדה ודרש הם שכרה של תורה.
51. "דור ללא מלבושים וללא ספרים", שם, עמ' 177.

מן המאורע כבר מלכתחילה יש רמז שיודיל חסיד עתיד להתחלף בעשיר, עריירי: ("על, ה... ונתן כסת קטנה על כרסה כדרך אנשי המעלה שלא זכו לברכה בטן" (עמ' י)). "ברכת בטן" — חרתי משמע.

כל המון.

עם ארבעת כרכיו הראשונים, שם, עמ' 26.

ה. סדן — "מעשה מטפחת", שם, עמ' 70.

חסידים אינם בגדר מחיצה לגבי ר' יודיל קודם שעזב את בראד, הם בשבילו המציאות היחידה שהוא מכיר. עם צאתו לדרך הם הופכים להיות חרים, מחיצה בפני החיים.

כאן (עמ' ח') נאמר רק: "...קל והומר מסעודה שלישית שיוצאין בדברי תורה".

אנאולוגיה נוספת קיימת בדבריה של שרה, אשת פלטיאל, לבעלה, שהחל מטייל עם ר' יודיל בדברים: "...אשתו של זה יושבת כעגונה שוממה [...] ואתה מעכבו בדברים בטלים, אלא רתום את העגלה ודפוק את הסוסים והחור את האיש לאשתו ואת האב לבנותיו" (עמ' של"ד). כאן שיחות הן בחזקת "דברים בטלים", מפני שהן מבטלות את האדם ממש.

הם ליב.

ה. עליו ה... שכן גרס. כאמור, לשון "אמר לנו רבי יודיל". ועיין לעיל הערה 22.

ב. קורצווייל — "על נושא היציאה בשילובו עם נושא השיבה בסיפורי עגנון", שם, עמ' 209.

כאן דרך הסיפור מציגה את הפלפול כחיובי, בעוד שבסיפורי החינוך העשיל המשכילי, "תורה וגדולה" (עמ' ע"ה-פ"א), נאמר ש"פלפול הבד הוא" (עמ' ע"ה). ודרך הסיפור מציגה את הפלפול כשלילי: "קם שמעון פתחם ועדיין לא היה יודע על מי יחלוק, על דבריו של החתן או על דבריו של העשיל. כיון שהרגיש בריח עורותיו של השטריימל שבראשו של העשיל התחיל מקרקר אחריו כתרנגולת..." (עמ' ע"ס).

גם המספר מדמה כאן גבינות לספרים. זוהי אחת הדוגמות המראות על הדברים שנוקט בן המספר, כדי להתדמות לר' יודיל חסיד. דוק

כל הדברים מאת ב. מרדכי

כל הדברים אין להם שם וריקים הם.

הם שלי ואינם.

הם בצם.

הציצים שלא יצאו אף פעם.

הם שמי בדרך כלל האש.

שמי שאין לו שם פיש.

לא אוכל לתקם לכל הפא לקראת.

כי הם — זה אני ששדר.

ואינם בשמו של האדם.

שאינו בשמי.

ואינם ביד שאינה בקשת.

ואינם בשער שאינו נפתח לקשת.

את הדברים ששמי.

כי אני אבוא אל הפרח כאיש אל ביתו.

כי אני דבר מסדברים ובאתי לשאתו.

האנשים היוצאים למות מאת מנפרד וינקלר

מבחוץ צרה של כלם תפריחה

בסונגים של מנגל, סחור-סחור,

ביצד אפשר עוד להסתתר מאחורי וילון

בתוך שששש של שעה אחת בלבד?

בקללה שפניה מופדות אל הים?

שמש מבצירה כל אבר וצמד.

הם שוככים עם עינים פקוחות אל-צל,

אולם הסם חופר דרכי-כסף מפתלות בדםם,

הם שותים את יינם הלךך,

הם שותים, והזמן עוטף את עורם

ברגבי בצרת ערמה. הם שותים טפין, טפין

את יינם הלךך.

"חוב' "ה" עמ' 286

"שואם כ"

"(עמ' כ"ה) אנשים היוצאים למות

ההאסורים וזים לאט

אגרא דכל

"ט: עמ' רכ"ד בתוך מאפנה שעה קשה

של הכנסת תוך הדלת הנסגרת פתאם.

ז (עמ' ש"ג)

ר' אבלי צ"ח יודעים שאין פתליך

ו חילוק הדברים של מה-בבד, יראים

זע (עמ' רמ"ז) השקפה כי אפשר לשפם

לב. נטע מ

זה בנותי לא נזה. הם וסלילה.

מתגלה בהם נשלים את הצל כמו את עצמם

: דיבור מן החיים אותו על עיני-אשה,

ס. למדניה

מ' קכ"ד-נשים נטלות את השמש

י טוהרי בנותי אתה אי-שם,

ועדות את עצמן

ים נוספים:

בנסים, ב"שולי חיוך רחוק,

ויב זה טיט-מטה קלילה של עלם מלכותי.

ל אנטי-נס.